

Vogels in de kou

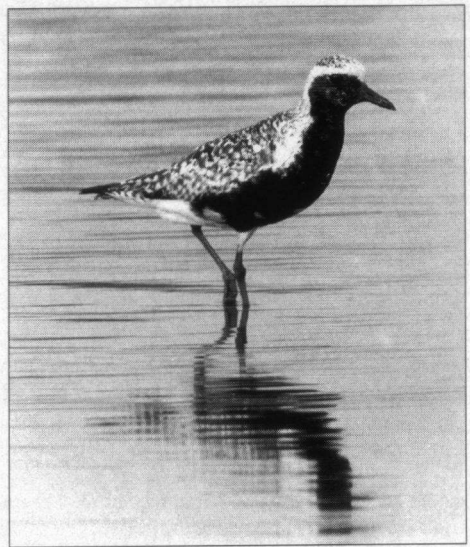
W.H. van Dobben

Aan de noordelijke kusten, tegen de poolzee aan, vindt men veel vogels. Het aantal soorten is niet zo groot, misschien circa dertig, maar de aantallen per soort kunnen enorm hoog zijn, vooral van Alken, Zeekoeten en Papegaaiduikers. De vogels die daar in zee vissen, profiteren van de rijkdom van de poolzee gedurende de korte zomer. De oorzaak van deze rijkdom is dat er vele plantenvoedende stoffen uit de diepzee naar boven wellen. De warme bovenstroom uit het zuiden, bij ons de Golfstroom, koelt in de poolstreken zo sterk af dat het water naar de diepte zakt en het daar aanwezige water naar boven stuwt. Zo komen stikstof en fosfaat naar boven met als gevolg een opbloei van een-cellige wiertjes die weer voedsel verschaffen aan kleine kreeftachtigen, die op hun beurt weer door visjes (en walvissen) worden gegeten.

In de tropische zeeën heeft het omgekeerde plaats. Daar heerst een stabiele gelaagdheid: warm boven, koud beneden, waardoor alle dode organismen met hun mineralen naar beneden zakken om pas weer terug te keren als een warme stroom naar koude streken wordt getransporteerd. Ik heb dat effect prachtig kunnen zien op een reis met een kleine vrachtboot naar Canada. Eerst vaar je door de saaie Golfstroom, waar je hoogstens een paar Noordse Stormvogels te zien krijgt. Die profiteren van de opstijgende lucht van een golfkam. Ze zeilen mee tot hij instort en dan pakken ze een volgende terug. Zo zigzaggen ze over de oceaan, net als hun verwant de albatros. Bij het passeren van de zuidpunt van Groenland kom je plotseling in de ijskoude Labradorstroom met zijn ijsbergen en meteen wemelt de zee van het leven. Troepen Grote Pijlstormvogels dreven als eenden op het water. Die overwinteren daar; het was augustus en dan zijn hun broedplaatsen op Tristan da Cunha, in de zuidelijke Atlantische Oceaan, verlaten. Hele velden van franjepootjes, die op het water trappelen om kleine kreeftjes naar boven te wervelen. Ik zag een walvis vlakbij onderduiken; de vette reus liet een olievlek op het water achter en van alle kanten kwamen Stormvogeltjes toeschieten om daar wat van op te hebben.

De landvogels die in de poolstreken broeden, kunnen ook profiteren van de zomer met zijn lange dagen en enorme hoeveelheden voedsel, in dit geval vooral muggenzwermen. Ook hier gaat het meest om vrij grote soorten. Deze kunnen profiteren van een gunstige inhoud-oppervlakverhouding. Als een dier groter wordt, neemt zijn volume (gewicht) in de derde macht toe, zijn oppervlak slechts in de tweede macht. Het oppervlak huid dat warmte verliest, is dus relatief klein. Er bestaat dan ook een soort wetmatigheid, de Regel van Bergman, volgens welke de noordelijke rassen van één soort groter zijn dan de zuidelijke. Een mooi voorbeeld is de Siberische Tijger, die wel drie maal zo zwaar is als zijn zuidelijkste soortgenoot, de (nu uitgeroeide) Balinese Tijger.

Op de subarctische toendra broeden de Kleine Zwaan, de Rotgans, de Kolgans, de IJseend, de Toppereend, duikers, Sneeuwhoenders en heel veel steltlopers. In het uiterste noordoosten van Siberië broedt ook een sierlijk roze getint meeuwje, Ross Meeuw, te herkennen aan een smal zwart halsbandje. Hij is bij ons zeer zeld-

Veel broedvogels van het subarctische gebied hebben in het zomerkleed zwarte buiken, zoals de Zilverplevier. Foto: Henk Harmsen.

zaam. Ze nestelen in moerassen met veel muggen. De jongen worden door de ouders beschermd, maar alleen de eerste drie dagen gevoerd. Daarna hoeven ze maar om zich heen te pikken om zoveel muggen te pakken als ze lusten.

Het is opvallend dat de talrijkste van deze steltlopers, de Rosse Grutto en de Kanoetstrandloper, koperrode buiken hebben. De Krombekstrandloper en de Morinelplevier hebben dat ook. Veel broedvogels van het subarctische gebied hebben in het zomerkleed ook zwarte buiken, zoals de Goudplevier en de Zilverplevier. Onze weidevogels en de ruiters hebben witte buiken, behalve de Zwarte Ruiters die ook in het hoge noorden broedt. De Bonte Strandloper heeft twee zwarte buikvlekken. Heeft dat alles een camouflagewaarde? Misschien is er wel optisch onderzoek gedaan dat hier verbanden kan leggen, maar dat is mij niet bekend.

Er broedt op IJsland en Groenland ook een aparte ondersoort van de Tapuit. Die volgt de Regel van Bergman. Hij wordt in mei aan onze duinkust geregeld gezien en herkend aan zijn forse

bouw, de bruine randjes aan zijn grijsblauwe rugveren en een neiging om op struiken te gaan zitten. Het is opvallend dat er maar heel weinig kleine zangvogels voorkomen. Nederland heeft ongeveer 150 kleine zangvogels als broedvogel, de noordelijke toendra een stuk of tien. Daarbij zijn enkele die tot deze biotoop beperkt zijn zoals Sneeuwgors, IJsgors, Strandleeuwerik, Grote Barmsijs en Roodkeelpieper. Voorts enkele die in gematigd Europa broeden maar tot aan de IJ-zee voorkomen, namelijk de Witte Kwikstaart, Tapuit en Blauwborst. Ongetwijfeld bezitten ze speciale aanpassingen aan het ruwe klimaat. Het is niet duidelijk welke dat zijn, dat vereist nader onderzoek. Ik kan wel enkele waarnemingen noemen, die misschien samenhangen met aanpas-

sen bereiken. Ze maken in de nazomer een rui door, waarbij de lichaamsveren wit worden en de poten bevederd, tot de tenen toe. In het voorjaar verliezen ze dat weer.

Ik zag eens een hoogst merkwaardig gedrag van overwinterende Sneeuworzelen met guur weer op een zeedijk bij Den Helder. Deze orzelen lagen op hun zij met ingetrokken pootjes in het gras te pikken. Hun poten zijn bovenaan sterk bevederd ('sokkepotten' noemen de vinkers dat) en daarin kan het loopbeen heel mooi worden opgeborgen. De Barmsijs heeft ook van die sokkepootjes, hij is gespecialiseerd op berkezaad en dat is op de toendra veel aanwezig als zaad van de Dwergberk (*Betula nana*). De Tapuit is een vogel van droog, stenig terrein. Wanneer men in de Scandinavische bergen door dergelijk terrein loopt op een mooie zonnige zomerdag, krijg je toch maar heel weinig Tapuiten te zien. Kom je de volgende dag weer tijdens een natte sneeuwbuï, dan krijg je weer een heel andere indruk. Misschien is er dan maar op weinig plekken een insect te vinden, bijvoorbeeld alleen onder een overhangend hellinkje.

In dergelijk terrein betrapte ik eens een IJsgors, die sporekapsels at van het mos *Pohlia*. Die bevatten reserves, net als zaad en zijn misschien wel even voedzaam. Sneeuworzelen broeden op de toendra speciaal op noordhellingen, waar in de zomer afsmeltende sneeuwveldjes aanwezig zijn. Ze foerageren speciaal op die smeltplekken, waar na het vrijkomen kiemend zaad en ontpoppende insecten zijn te vinden. De Witte Kwikstaart zoekt voedsel langs beekjes en op de stenen die door water worden onspoeld. In het hoge noorden heeft hij geen concurrentie van de Grote Gele Kwikstaart en de Waterspreeuw, die ook in die levenswijze zijn gespecialiseerd. De Blauwborst zoekt zijn voedsel op de grond onder dwergstruiken-struweel. Hij heeft de tactiek van kruip-door-sluip-door, alleen zingende mannetjes krijg je goed te zien op hun hoge zangposten. Onze Blauwborsten verschijnen heel vroeg in het voorjaar, ze broeden al in april.

Na de korte poolzomer volgt een lange donkere winter. De meeste vogels trekken voordien weg, maar enkele blijven. Sneeuwhoenders zoeken voedsel door hopen onder de sneeuw te graven, waar ze dan knoppen van allerlei planten kun-

nen bereiken. Ze maken in de nazomer een rui door, waarbij de lichaamsveren wit worden en de poten bevederd, tot de tenen toe. In het voorjaar verliezen ze dat weer.

Er is ook een aantal zeevogels die aan de rand van het pakijs overwinteren. Zij komen in het donker aan de kust. Bijvoorbeeld de Zwarte Zeekoet met zijn witte vleugelvlak en rode pootjes. Deze heeft het zelfde probleem als zijn tegenvoeter de pinguïn, die blijkbaar ook in het donker wel aan zijn krill kan komen. Er blijven ook enkele meeuwesoorten, de Ross Meeuw en de spierwitte voormeeuw, die er uitziet als een jonge bruid maar een heel prozaïsche levenswijze heeft: deze is coprofaag, met andere woorden hij eet uitwerpselen van robben en IJsberen, die ze misschien vinden op de geur.

Ten slotte iets over uilen en stootvogels. De grote witte Sneeuwuil broedt circumpolair, hij beperkt zich tot de poolstreken. Zijn hoofdvoedsel zijn Lemmings. De nesten zijn al van verre te herkennen als groene heuveltjes. De onmiddellijke omgeving is voedselrijk wegens mest en proairesten, terwijl de rest van de toendra arm is aan plantenvoedende stoffen zoals ieder hoogveen waar planteresten onvolledig verteren. 's Winters wijkt hij uit naar het zuiden. Het schijnt dat hij in Russische en Siberische steden achter de stadsvogels aanzit. Ook onze Velduil komt tot aan de IJszee voor. Beperkt tot het subarctische gebied is de Ruigpootbuisard, die op kleine knaagdieren jaagt en die men vaak kan zien bidden als een Torenvalk. Op de toendra zijn geen paaltjes zoals de gewone Buisard gebruikt. Van de valken broedt er nog de Slechtvalk, die bijna een wereldburger is, en de Giervalk. Die heeft met gieren niets te maken, zijn Nederlandse naam is een verbastering.

Beide soorten zijn in de Middeleeuwen veel gebruikt voor de valkeijacht, die bij de adel populair was. Arabische vorsten telden enorme bedragen neer voor een goede valk en er bestond een levendige handel. Ons Valkenswaard was een centrum. Inwoners van Valkenswaard trokken naar Scandinavië om daar jonge valken 'uit te horsten' zoals de vakterm luidt. In de Noorse bergen hadden ze hun eigen hutten in gebieden waar nauwelijks een Noorse boer kwam. De laatste tijd is daar door Noren enig oudheidkundig onderzoek gedaan. Rond die hutten vindt men pijpestelen van Goudse pijpen, zoals Hollanders die gebruikten. Rond de oudste hutten vindt men die niet, die stammen uit de tijd dat er nog geen tabak werd gerookt. De valkenesten lagen vaak op richels aan steile rotswanden die niet waren te beklimmen.